

než velké teritoriální panství západofranské říše, a příliš se nelišilo od jiných, která ve stejné době existovala ve Francii, Akvitánie nebo Anjou. Úkol, který měli panovníci této oblasti v zápase o hegemonii (prostou nutnost expandovat, aby je expanzí nepředstihl někdo jiný), tento úkol potenciálních ústředních vládců je zde skutečně mimo veškeré srovnání s nároky, které kladlo na své ústřední vládce kontinentální impérium. To platí už pro onu první fázi, během níž tvořilo ostrovní území jakousi západofranskou kolonii, protože jeho normanští nebo angevinští vládci zároveň disponovali značnými územími na kontinentě, a během níž ještě museli bojovat o nadvládu v západofranském nástupnickém území. Tím spíše to platí pro fázi, v níž byli z kontinentu vyhoštěni na ostrov a v níž šlo o to sdružit pod jediného panovníka tento ostrov. A pokud se zde královská funkce, stejně jako vztah krále a stavů, formovaly jinak než v kontinentálním impériu, jeden z účinných faktorů – zcela jistě ne jediný – můžeme vidět v relativně malé rozloze a přirozeně také v izolovanosti území, které bylo třeba sjednotit. Geografické rozdíly mezi jednotlivými oblastmi zde byly relativně nízké, boje o nadvládu mezi dvěma rivaly jednodušší než mezi mnoha soupeři v druhém případě. Anglický parlament nelze, co se týče způsobu jeho vytvoření a struktury, v žádném případě srovnávat s německými říšskými stavby, zpočátku nanejvýš s německými zemskými stavby. Podobné je to se všemi ostatními institucemi. Stejně jako samotná Anglie rostou od malého k většímu, z institucí feudálního teritoria se kontinuálně stávají instituce státu a impéria.

Také zde se však od určité velikosti centralizovaného území okamžitě posilují odstředivé tendence. I pro pokročilý stav provázanosti a komunikací se dnes toto impérium jeví jako nebezpečně velké. Pouze velmi zkušené a pružné státnické umění je drží s velkými obtížemi pohromadě jako státní útvar. Za určitých podmínek, které jsou jistě výrazně odlišné od podmínek ve starém německém císařství, se zde opět ukazuje, že velké impérium, spojené dobýváním a kolonizací, nakonec projeví tendence k rozpadu na řadu více či méně samostatných státních útvarů, nebo alespoň k přetvoření v jakýsi druh „spolkového státu“. Při důkladnějším pohledu se tento mechanismus jeví téměř jako samozřejmost.

6. Kmenové území Kapetovců, vévodství Francie, bylo menší než anglické území, jímž disponoval normanský vévoda. Mělo přibližně velikost braniborské marky v době vlády Štaufů. Ale zde, v rámci impéria, trvalo pět nebo šest století, než se z malého koloniálního území stala

mocnost, která mohla určitým způsobem soutěžit se starými, upevněnými teritoriálními panstvími říše. V omezenějším rámci západofranského nástupnického území byly mocenské prostředky takové oblasti, i zásluhou materiální a duchovní pomoci, jakou poskytovaly rodu Kapetovců církevní instance, dostatečně velké, aby zmíněnému rodu velmi brzy umožnily zasáhnout do boje o vládu nad většími okrsky Francie.

Nástupnické území západofranské říše, koncept pozdější Francie, figurovalo svou rozlohou přibližně uprostřed mezi pozdější Anglií a římskoněmeckým císařstvím. Geografické rozdíly a tím i síla odstředivých sil zde byly menší než v sousedním impériu a díky tomu měli potenciální ústřední vládci snadnější úlohu. Tyto divergence a s nimi síla odstředivých sil byly větší než na britském ostrově.⁷⁾ Ale zde, v Anglii, bylo právě kvůli ohraničenosti území také za jistých okolností snadnější sjednocování různých stavů a především válečníků celé oblasti *proti* centrálnímu vládci, když navíc správní systém Viléma Dobývatele příznivě ovlivnil kontakty a jednotné zájmy vrstev pozemkových vlastníků po celé Anglii, jednotné zájmy přinejmenším v jejich vztahu k ústřednímu vládci. Ještě bude třeba ukázat, jak určitá míra nejednotnosti a různorodosti ovládaného území, ne tak velká, aby zvyšovala pravděpodobnost rozpadu, ale dostatečně velká, aby ztížila bezprostřední sdružování stavů po celé zemi, posiluje pozici ústředního vládce.

Šance, které nabízelo západofranské následnické území svým rozšířením pro existenci ústředního vládce, pro vytvoření mocenského monopolu, tedy nebyly špatné.

Zbývá důkladně prozkoumat, jak se rod Kapetovců chopil těchto šancí a jakými mechanismy vůbec vznikal mocenský monopol na tomto území.

O MECHANISMU MONOPOLU

1. Společnost, již říkáme společnost novější doby, je především na Západě charakterizována zcela určitým stavem vytváření monopolu. Svoobodné disponování vojensko-mocenskými prostředky je odňato jednotlivci a vyhrazeno ústřední moci,⁸⁾ ať už má jakoukoli podobu. Také výběr daní z příjmů nebo z majetku se soustřeďuje v ruku společenské ústřední moci. Finanční prostředky, které tak plynou této centrální moci, udržují monopol moci a monopol moci udržuje monopol

daňový. Žádný z nich nemá v jakémkoli smyslu přednost před druhým, hospodářský monopol nemá větší význam než vojenský, vojenský nepřevyšuje hospodářský. Jedná se o dvě strany téhož monopolního postavení. Ztrácí-li se jedna, automaticky za ní následuje druhá, přestože mocenský monopol může být někdy z jedné nebo druhé strany otrěsen silněji.

Předběžné formy monopolistického disponování daněmi a vojskem na poměrně velkém území existovaly čas od času i ve společnostech s nižší dělbou funkcí, především jako důsledek velkých dobovatelských tažení. To, co se ve společnosti vytváří až v době velmi pokročilé dělby funkcí, je trvalý a specializovaný správní aparát těchto monopolů. Teprve se vznikem tohoto diferencovaného správního aparátu získává dispoziční moc nad vojskem a daněmi plně monopolní charakter. Teprve s ním se vojenský a daňový monopol stává trvalým jevem. Nyní už se nevedou sociální boje za odstranění mocenského monopolu, jde v nich jen o to, kdo bude disponovat jeho aparátem, odkud se rekrutuje a jak má být rozložena jeho zátěž a jeho užitek. Teprve s vytvořením trvalého monopolu ústřední moci a specializovaného úředního aparátu získávají správní jednotky charakter „států“.

Kromě obou zmíněných monopolů v nich jistě krystalizuje řada dalších. Ale tyto dva jsou a zůstávají klíčové. Když upadají, upadají všechny ostatní monopoly, upadá „stát“.

2. Otázkou je, jak a proč nastává vytváření těchto monopolů.

Ve společnosti 9.-11. století ještě rozhodně neexistují. Od 11. století je patrné, jak se začínají pomalu vytvářet – v západofranském následnickém území. Každý válečník v zemi, který disponuje kusem půdy, zpočátku vykonává sám veškeré vladařské funkce, které se postupně, spravovány prostřednictvím specializovaných úředníků, stávají monopolem ústřední moci. Kdykoli se mu zlíbí, vede války kvůli zisku nové půdy nebo na obranu stávající. Získávání půdy včetně vrchnostenských funkcí spojených s jeho majetkem, stejně jako vojenská obrana majetku, jsou – řečeno jazykem pozdější doby – ponechány jeho „soukromé iniciativě“. Protože je zde při nárůstu obyvatelstva mimořádně silná poptávka po půdě, tlak na půdu, hlad po zemi, je také po celé zemi v plném proudu konkurenční boj o půdu, vedený prostředky vojenské a hospodářské moci, na rozdíl od konkurenčních zápasů například v 19. století, které se z vůle státních mocenských monopolů vedou výhradně prostředky ekonomické moci.

Připomínka konkurenčních zápasů a tvorby monopolů, k níž dochází přímo před našima očima, není pro pochopení mechanismu monopolů v rané fázi společnosti zbytečná, a vnímáme-li společenský vývoj jako celek, jistě má smysl připomenout si při pohledu na ranou fázi i některou pozdější. Jedna je předpokladem druhé a centrem obou pohybů je vždy akumulace nejdůležitějšího výrobního prostředku, nebo alespoň akumulace dispoziční moci nad ním ve stále nižším počtu rukou. V prvním případě je to akumulace půdy, ve druhém akumulace peněz.

O mechanismu tvorby monopolů už bylo krátce pojednáno.⁹⁾ Shrnutí může vypadat například takto: *Jestliže ve větší společenské jednotce má relativně stejnou společenskou sílu řada menších společenských jednotek, jež vytvářejí větší prostřednictvím svých vzájemných závislostí a mohou si odpovídat svým způsobem svobodně – bez omezení už existujících monopolů – konkurovat při využívání možností vyplývajících z jejich společenské váhy, především ze subsistenčních a výrobních prostředků, pak existuje značná pravděpodobnost, že některé zvítězí, jiné podlehnou, a v důsledku toho bude stále menší počet lidí disponovat stále větším počtem možností, že z konkurenčního boje bude vyloučováno stále více lidí, kteří se dostanou do přímé nebo nepřímé závislosti na stále menším počtu lidí.*

Společenská tkáň, která je právě uprostřed tohoto pohybu, se tedy v případě, kdy není možné nařídít nějaká omezující opatření, blíží stavu, v němž faktická pravomoc nad žádoucími možnostmi spočívá v jedné ruce. Ze systému s otevřenějšími možnostmi se stal systém s uzavřenějšími možnostmi.¹⁰⁾

Obecné schéma, podle něhož se tento proces odvíjí, je opravdu prosté: Ve společenském prostoru existuje určitý počet lidí a určitý počet šancí, kterých je v poměru k potřebám lidí méně, nebo dokonce nedostatek. Předpokládejme, že v tomto prostoru zpočátku bojuje každý s někým jiným o existující šance. Pravděpodobnost, že se všichni nekonečně dlouho udrží v této rovnovážné pozici a v žádné z těchto dvojic nikdo nezvítězí, je mimořádně nízká, jde-li o skutečně svobodnou, monopolní mocí neovlivněnou soutěž, zatímco pravděpodobnost, že jednotliví bojující dříve nebo později zvítězí nad svými protivníky, je mimořádně vysoká. Jestliže ale někteří z bojujících zvítězí, jejich šance se násobí, zatímco šance poražených se snižují. V ruce části původních bojujících se hromadí větší šance, druhá část z přímé soutěže vypadává. Předpokládáme-li, že každý z vítězů znovu bojuje s jiným, hra se opakuje, opět zvítězí část z nich a získá dispoziční pravomoc nad šancemi

poražených. Ještě menší počet lidí nyní disponuje ještě větším počtem šancí a ještě větší počet lidí je vyřazen ze svobodného konkurenčního boje. Proces se opakuje, až nakonec v optimálním případě disponuje veškerými šancemi jedinec a všichni ostatní jsou na něm závislí.

V historické realitě jistě vždy nejde pouze o jedince, kteří uvíznou v tomto mechanismu vazeb. Často jde o celá společenství, například o teritoriální útvary či státy. Procesy jsou většinou ve skutečnosti mnohem složitější, než naznačuje toto schéma, a navíc probíhají v řadě variant. Například se poměrně často stává, že se spojí několik slabších, aby společně porazili jedince, který nahromadil příliš šancí a je příliš silný. Když se jim to podaří, přivlastňují si šance poraženého, nebo část z nich, a zápas pokračuje o tyto šance a o nadvládu mezi nimi. Výsledný efekt, přesun poměru sil, je vždy stejný. I touto cestou směřuje systém k tomu, aby prostřednictvím řady vylučovacích zápasů dříve nebo později přesunul do rukou menšího počtu lidí větší počet šancí.

Postup a tempo těchto přesunů rovnováhy na úkor většiny a ve prospěch menšiny jsou přitom do značné míry závislé na poměru poptávky a nabídky šancí. Za předpokladu, že počet poptávajících a počet šancí se v průběhu pohybu jako celek nezmění, poptávka po šancích zesílí s přesunem, počet závislých a síla závislosti se zvýší a promění se její způsob. Když se místo relativně nezávislých společenských funkcí začne ve společnosti objevovat stále více závislých (například místo svobodných rytířů dvorští rytíři a nakonec dvořané, nebo místo relativně nezávislých obchodníků závislí obchodníci a zaměstnanci), pak se nutně proměňuje i modelace afektů, struktura pudového jednání a myšlení, stručně řečeno celý sociogenní habitus a sociální postoj člověka. A nemění se méně u těch, kteří se blíží monopolní pozici, než u těch, pro něž se uzavřely určité šance s možností svobodné konkurence a kteří se kvůli tomu dostali do přímé nebo nepřímé závislosti.

3. Tento proces ale v žádném případě nelze chápat tak, jako by v jeho průběhu stále ubývalo „svobodných“ a přibývalo „vázaných“, přestože při pohledu na určité jednotlivé fáze procesu tento popis odpovídá. Pozorujeme-li celkový pohyb, není těžké rozeznat a pochopit, že přinejmenším v každé vyšší a bohatěji diferencované společnosti se závislost od určité fáze procesu zvláštním způsobem obrací. Čím více lidí se prostřednictvím hry monopolního mechanismu dostává do závislosti, tím se zvyšuje společenská síla ne sice jednotlivých závislých, ale závislých jako celku v poměru k několika málo nebo jen jedinému

monopolistovi. Dochází k tomu jak díky jejich počtu, tak díky odkázanosti těch několika, kteří se blíží monopolnímu postavení, na stále větší počet závislých, zabývajících se ochranou a obhospodařováním monopolizovaných šancí. Ať jde o půdu, vojáky nebo peníze v jakékoli formě, čím více se jich akumuluje v jediné ruce, tím méně jsou pro jedince přehledné, tím bezpečněji se prostřednictvím svého monopolu stává odkázaným na jiné, tím silněji je závislý na síti svých závislých. Jde o proměny, které se často projeví až po staletích a potřebují další staletí, aby našly výraz ve stabilních institucích. Zvláštní konstrukční zákonitosti společnosti mohou do průběhu procesu vkládat nekonečné zábrany, ale jeho mechanismus a trend je jednoznačný. Čím rozsáhlejší jsou monopolizované šance, čím větší a členitější je síť lidí, kteří se aktivně účastní obhospodařování monopolních šancí, nebo na jejichž práci a funkcích je v nějakém ohledu závislá existence monopolu, tím silněji uplatňuje celé pole ovládané monopolistou vlastní váhu a vlastní zákonitost. Pán monopolu se jí může podřídit a uložit si omezení, které vyžaduje funkce ústředního vládce tak ohromného útvaru, ale může je také ignorovat a dávat přednost svým osobním sklonům a afektům. Pak se ale složitý společenský aparát, do něhož se soukromé akumulované šance rozrostly, dříve nebo později dostane do potíží a on sám mnohem silněji pocítí jeho odpor, jeho vlastní zákonitost. Jinými slovy, čím je monopolní majetek rozsáhlejší a s vyšší dělbou práce, tím jistěji a přímočařeji směřuje k bodu, v němž se monopolní vládcí stávají centrálními prvky aparátu s dělbou funkcí, snad mocnějšími než ostatní, ale sotva méně závislími a vázanými. Tato proměna se odehrává téměř nepozorovaně v malých krocích a zápasech, nebo když celé skupiny závislých uplatní násilím svou společenskou sílu vůči několika monopolním pánům. V každém případě má dispoziční pravomoc nad šancemi akumulovanými během řady vylučovacích zápasů soukromou iniciativou tendenci unikat od bodu optimální velikosti majetku z rukou monopolního pána a přecházet do rukou závislých jako celku, nebo zpočátku do rukou několika skupin závislých, například do dispoziční moci dosavadní správy monopolu. Soukromý monopol jedinců se zespolečňuje, stává se monopolem celých společenských vrstev, veřejným monopolem, ústředním orgánem státu.

Názorný příklad tohoto procesu nabízí vývoj toho, čemu dnes říkáme „státní rozpočet“. Státní rozpočet se vyvinul ze „soukromého rozpočtu“ feudálních panovnických rodů, přesněji řečeno: kdysi neexistoval

rozdíl mezi tím, co se později staví do protikladu jako „veřejné“ a „soukromé“ příjmy nebo výdaje. Příjmy ústředního vládce pocházejí v podstatě z jeho osobního rodového majetku. Z nich jsou výdaje na vydržování dvora, lovy, oděvy nebo dary panovníka hrazeny úplně stejným způsobem jako výdaje pro relativně malou správu, pro žoldnéřské oddíly, pokud existují, nebo například také na zakládání hradů. V rukou jediného panovnického rodu se hromadí stále více země, obhospodařování příjmů a výdajů, správa a obrana majetku je pro jedince stále nepřehlednější. Ale i v době, kdy bezprostřední majetek panovnického rodu, jeho rodový majetek, už dávno není nejvýznamnějším zdrojem příjmů, kdy s rostoucí komercializací společnosti proudí peněžní dávky z celé země do „komor“ ústředního vládce a z monopolu nad půdou se zároveň stává monopol peněžních dávek nebo daní, i pak ústřední vládce zpočátku tím vším disponuje jako osobními příjmy svého domu. Zpočátku vždy rozhoduje o tom, kolik z těchto příjmů má být vydáno na stavbu zámků, na rozdělování darů, na provoz kuchyně a celého dvora, a kolik případně na udržování vojska a na platy správních úředníků. Rozdělování příjmů z monopolizovaných šancí je ponecháno na jeho libovůli. Podíváme-li se však pozorněji, rozeznáme, jak je stále více omezován rozhodovací prostor majitele monopolu prostřednictvím složitě provázaných společenských vztahů, jež se v rámci jeho majetku prosazují. Zvyšuje se jeho odkázanost na správní aparát a jeho vliv, trvale rostou fixní náklady monopolního aparátu a na konci tohoto vývoje se absolutní panovník se svou zdánlivě neomezenou dispoziční pravomocí ocitá pod mimořádným tlakem, pod zákonem a ve funkční závislosti na společnosti, jíž vládne. Jeho neomezenost není pouze důsledek jeho monopolistické dispoziční moci nad šancemi, je to funkce zvláštní konstrukce společnosti v této fázi, o níž ještě bude řeč. V každém případě se ale ještě ani v rozpočtu francouzského absolutismu nerozlišuje mezi „soukromými“ a „veřejnými“ výdaji krále.

Je jistě známo, jak se později v rozpočtu projeví socializace monopolu. Majitel ústřední moci, bez ohledu na titul, dostane v rozpočtu přidělenou částku jako každý jiný nositel určité společenské funkce a z ní hradí ústřední vládce, král či prezident, výdaje na svou domácnost nebo dvůr. Výdaje potřebné k organizaci vlády země jsou přísně odděleny od výdajů, které mají jednotlivé osoby k vlastním účelům. Ze soukromého panovnického monopolu se stal veřejný monopol, i když ho má v rukou jedinec jako nositel určité společenské funkce.

Tentýž obraz vznikne, sledujeme-li vytvoření správního aparátu jako celku. Vyrůstá – lze-li to tak říci – ze „soukromé“ správy dvora a domény králů nebo knížat. Stejně jako všechny orgány státního mocenského aparátu vzniká diferenciací funkcí knížecích domácností, s občasnou asimilací orgánů vlastní lokální správy. Když se tento aparát nakonec stane státním nebo veřejným, pak v něm domácnost jeho ústředního vládce tvoří v nejlepším případě jeden orgán mezi mnoha jinými, a nakonec ani to ne.

To je jeden z nejvýraznějších příkladů procesu, v němž se ze soukromého majetku stává veřejná funkce a kdy dochází k definitivní socializaci monopolu jedince, získaného jako důsledek řady vítězně vybojovaných konkurenčních nebo vylučovacích zápasů akumulací šancí v průběhu několika generací.

Bylo by příliš složité přesněji ukázat, co vlastně znamená skutečnost, že z takřka „soukromé“ dispoziční moci jedinců nad monopolizovanými šancemi se stává „veřejná“, „státní“ nebo „společenská“ dispoziční moc. Již bylo řečeno, že všechny tyto výrazy mají plný smysl jenom ve vztahu ke společností s velmi rozsáhlou dělbou funkcí. Teprve v takovýchto společenstvích je činnost a funkce každého jedince zprostředkovaně nebo přímo závislá na funkcích mnoha dalších a teprve zde je váha řady těchto vzájemně provázaných akcí a zájmů tak velká, že ani několik lidí, kteří monopolisticky disponují ohromnými šancemi, nedokáže uniknout jejímu tlaku a její moci.

Společenské procesy ve smyslu monopolního mechanismu se vyskytují v mnoha společnostech, tedy i ve společnostech s relativně nízkou dělbou funkcí a malou provázaností. I zde projevuje každý monopol od jistého stupně akumulace tendenci vymknout se z dispoziční pravomoci jedince a přejít do volného použití celých společenských skupin, často nejprve do moci dřívějších nositelů určitých funkcí, prvních služebníků držitele monopolu. Příkladem je proces feudalizace. Již bylo naznačeno, že i v průběhu tohoto procesu uniká monopolnímu pánovi dispoziční právo nad relativně značným pozemkovým majetkem a velkými vojenskými mocenskými prostředky a v mnoha vlnách přechází nejprve do moci jeho bývalých služebníků nebo jejich dědiců, pak do odstupňované moci celé vrstvy válečníků. Ve společnostech s menší vzájemnou závislostí společenských funkcí tento impuls socializace nutně způsobuje buď jistý druh „anarchie“, více či méně dokonalý rozpad monopolu, nebo jeho přivlastnění si oligarchií namísto jedince. Později

takové posuny ve prospěch mnoha subjektů nevedou k rozdělení monopolních šancí, nýbrž pouze k jinému druhu dispozičního práva nad nimi. Teprve v rámci narůstající vzájemné společenské závislosti všech funkcí je možné úplně vyjmout monopoly ze svévolné dispoziční moci několika jedinců, aniž by se při tom musely rozpadnout. Kdekoli je dělba funkcí silná a navíc na vzestupu, tam se těch několik, kteří si pro sebe ve stále nových vlnách monopolisticky nárokují šance, dříve nebo později dostane do potíží a do nevýhodné pozice vůči mnoha ostatním na základě své odkázanosti na služby všech ostatních a funkční závislosti na nich. Společnost se stále hustější dělbou funkcí podléhá svým vlastním zákonitostem, které stále intenzivněji brání jakékoli soukromé monopolizaci šancí. Tendence monopolů, například monopolu moci a monopolu daňového, stávat se ze „soukromých“ „veřejnými“ nebo „státními“, není ničím jiným než funkcí vzájemné společenské závislosti. Společnost se stále silnější dělbou funkcí prostě působí na rovnovážnou situaci vlastní celkovou vahou a znemožňuje rozdělování užitku a výnosů monopolizovaných šancí ve prospěch několika jedinců. Připadá-li nám dnes jako samozřejmost, že určité monopoly, především klíčové mocenské monopoly, jsou „státní“ nebo „veřejné“, přestože tomu tak kdysi vůbec nebylo, znamená to krok nastoupeným směrem. Je zcela jisté, že do kurzu takového procesu opakovaně vstupují překážky, vznikající ze zvláštních podmínek společnosti. Určitý příklad takových zábran jsme už představili v popisu procesu vývoje starého římskoněmeckého impéria. Kdekoli společenství překročí určitou velikost, optimální pro vytvoření jakéhokoli monopolu, vynoří se podobné jevy. Směřování takového společenství ke zcela určité konstrukci, v níž jsou monopoly spravovány k užitku a ve smyslu celého společenství, i kdyby se jako protichůdně působící mechanismy zapojily jakékoli faktory a chtěly proces udržet ve stále se opakující konfliktní situaci, však zůstane zachováno.

Proces vytváření monopolu má tedy z obecného hlediska zcela jasnou konstrukci. Svě přesně stanovitelné místo a důležitou funkci v něm zastává svobodný konkurenční boj: je to boj a soutěž relativně velkého počtu jedinců o šance, nad nimiž ještě nestojí monopol jednotlivce nebo několika málo osob. Každému společenskému vytváření monopolů předchází takový svobodný vyřazovací zápas a každý svobodný vyřazovací nebo konkurenční boj ve společnosti má tendenci k vytváření monopolů.

Proti této fázi svobodné konkurence znamená vytváření monopolů na jedné straně uzavírání přímého přístupu k určitým šancím pro stále více lidí, na druhé straně intenzivnější centralizaci dispoziční moci nad těmito šancemi. Takovou centralizací se pro většinu ruší šance k bezprostřednímu zápasu, v optimálním případě jsou k dispozici pro určitou společenskou jednotku. Ta ale není nikdy schopna sama spotřebovat výnosy vlastního monopolu, především uvnitř společnosti se silnou dělbou funkcí. Může si zpočátku, má-li k tomu společenskou sílu, nárokovat značnou část výnosů monopolu a za služby platit životním minimem. V každém případě ale musí, právě proto, že je závislá na službách a funkcích jiných, rozdělovat ostatním velkou část šancí, jimiž disponuje, a sice o tolik větší, čím větší je akumulovaný majetek, a také tím větší, čím větší je její odkázanost na druhé, tedy na jejich společenskou sílu. Kvůli rozdělování těchto šancí nyní začíná nanovo konkurenční boj mezi těmi, kdo jsou odkázáni na takové šance. Ale zatímco v předchozí fázi byl konkurenční zápas „volný“, totiž závislý pouze na tom, kdo se v určité chvíli projevil jako silnější nebo slabší, je nyní také závislý na tom, pro jakou funkci nebo k jakému účelu potřebuje monopolista jedince při svém pohledu na celé ovládané území. Na místo svobodného konkurenčního boje nastoupil vázaný, centrálním místem, lidmi řízený nebo v každém případě ovlivnitelný konkurenční boj. A vlastnosti, které v tomto vázaném konkurenčním zápase slibují úspěch, selekce, kterou provádí, lidské typy, které produkuje, vše je naprosto odlišné od předchozí fáze volného konkurenčního zápasu.

Příkladem může být rozdíl mezi situací svobodné feudální šlechty a dvorské šlechty. V prvním případě rozhoduje o rozdělování šancí společenská síla jednotlivého rodu, funkce jak jeho hospodářské základny a vojenské výzbroje, tak fyzické síly a obratnosti jedince, a v této svobodné soutěži o šance je nepostradatelným prostředkem boje přímé použití násilí. V druhém případě nakonec rozhodne o rozdělení šancí ten, jehož rod nebo jehož předchůdci vyšli z tohoto mocenského boje jako vítězové, a proto vlastní monopol násilí. Mocí tohoto monopolu je nyní v konkurenčním boji šlechty o šance, které rozděluje kníže, bezprostřední násilí vyřazeno. Prostředky soutěže se zjemnily nebo oslabily, vzrostla zdrženlivost ve vyjadřování afektů, kterou jedinci ukládá jeho závislost na majiteli monopolu. Jednotliví aktéři nyní kolísají mezi vzpourou proti tlakům, jimž je podřízena jejich existence, nenávisť vůči své závislosti a vázanosti, touhou po nevázanosti svobodné

rytířské soutěže na jedné straně a hrdostí na vypěstované sebeovládání nebo radostí z nových možností slasti, které se jim otevírají, na straně druhé. Je to, stručně řečeno, posun na cestě civilizace.

Dalším krokem je převzetí monopolu násilí a daňového monopolu včetně veškerých dalších monopolů, které z nich vycházejí, měšťanstvem. V této době je to vrstva, která jako celek disponuje určitými hospodářskými šancemi ve formě neorganizovaného monopolu, ale tyto šance jsou mezi jejími členy rozdělené zpočátku ještě tak rovnoměrně, že si mnozí z nich mohou vzájemně konkurovat. Oč tato vrstva bojuje s knížaty a co jí nakonec také případně, není narušení monopolu vlády. Neusiluje o to, aby tyto monopolizované šance daní a vojensko-policejního násilí opět rozdělila mezi své jednotlivé členy. Její členové se nechtějí stát statkáři, z nichž každý sám o sobě disponuje vlastní válečnou silou a vlastními dávkami. Trvání monopolu výběru daní a fyzického použití násilí je základem jejich vlastní společenské existence, je předpokladem pro omezení svobodného konkurenčního boje, který mezi sebou vedou o určité hospodářské šance, na prostředek hospodářské moci.

O co v zápase o mocenské monopoly usilují a čeho nakonec dosáhnou, není, jak už bylo řečeno, rozdělení již existujících monopolů, nýbrž jiné rozložení jejich zátěží a výnosů. Skutečnost, že dispoziční moc nad těmito monopoly nyní místo na jediném absolutním knížeti závisí na celé vrstvě, je krok naznačeným směrem. Je to krok na oné cestě, na níž jsou šance, které tento monopol poskytuje, stále méně rozdělovány podle osobního užitku a osobního zájmu jedinců, nýbrž podle neosobního a přesnějšího plánu v zájmu mnoha vzájemně závislých spojení a nakonec v zájmu celé vzájemně závislé sítě společenských vztahů.

Lze tedy říci, že prostřednictvím centralizace a monopolizace je možné podřídit plánování a manipulaci ty šance, které si předtím vojenská nebo hospodářská moc musela vybojovat na jedincích. Od jistého bodu vývoje už zápas o monopoly není zaměřen na jejich zničení; nyní jde o dispoziční moc nad jejich výnosy, o plán, podle něhož mají být konstruovány a podle něhož mají být rozloženy jejich zátěž a jejich užitek, prostě o klíč k rozdělování. Samotné rozdělování, úloha monopolního vládce a správy monopolu, se v tomto zápase mění z relativně soukromé funkce na veřejnou. Její závislost na všech ostatních funkcích provázané lidské struktury je stále patrnější, a to i organizačně. Nositelé ústřední funkce jsou v celém tomto společenství jen závislými osobami

jako všichni ostatní. Vytvářejí se pevně instituce k jejich kontrole více či méně velkou částí všech lidí, kteří jsou na tomto monopolním aparátu závislí. O dispozičním právem nad monopolem a obsazováním jeho klíčových pozic se nerozhoduje ve starém „nemonopolním“ konkurenčním boji, nýbrž v pravidelně se opakujících vylučovacích zápasech beze zbraní, které reguluje aparát monopolu, v monopolisticky „vázaných“ konkurenčních zápasech. Vytváří se vlastně to, čemu říkáme „demokratický režim“. Tento druh režimu není – jak se dnes často může zdát při bližším pohledu na určité hospodářské monopolní procesy – naprosto neslučitelný s existencí monopolů a ve svém trvání závislý na existenci prostoru co možná nejsvobodnější konkurence. Jeho předpokladem je totiž existence vrcholně organizovaných monopolů, i když může jistě vzniknout, nebo dokonce dlouhodobě fungovat pouze za určitých okolností, jenom při zcela specifické konstrukci celkového společenského pole a teprve ve velmi pokročilé fázi vytváření monopolů.

V průběhu mechanismu monopolu lze tedy rozlišit dvě velké fáze, pokud nám vůbec stav našich zkušeností dovoluje takové hodnocení. První je fáze svobodné konkurence nebo vylučovacích zápasů s tendencí k akumulaci šancí ve stále se snižujícím počtu rukou, a nakonec v jediných rukou, tedy fáze vytváření monopolu. V druhé fázi má dispoziční moc nad centralizovanými a monopolizovanými šancemi sklon přecházet z rukou jedince do rukou stále většího počtu lidí a nakonec se stát funkcí vzájemně závislé lidské tkáně jako celku, je to tedy fáze, v níž se z relativně „soukromého“ monopolu stává monopol „veřejný“.

Náběhy do druhé fáze se vyskytují i ve společnostech s relativně nízkou dělbou funkcí. K jejímu plnému rozvinutí však patrně může dojít jen ve společnostech s velmi bohatou a stále se zvyšující dělbou funkcí.

Celkový pohyb lze vyjádřit skutečně jednoduchou formulací. Vychází ze situace, kdy celá jedna vrstva disponuje neorganizovanými monopolními šancemi a v níž se také o rozdělování monopolních šancí mezi členy této vrstvy v podstatě rozhoduje svobodným zápasem a otevřeným násilím. Směřuje k situaci, v níž je dispoziční moc jedné vrstvy nad monopolními šancemi – a dále dispozice všech na těchto šancích závislých jako interdependentního celku – centrálně organizovaná a zajišťovaná kontrolními institucemi, kdy rozdělování výnosů monopolu probíhá podle plánu, který není orientován na zájem jedinců, nýbrž na samotný koloběh pracovních procesů, na optimální vzájemné zapojení všech lidí provázaných dělbou funkcí.

Tolik o konkurenčním a monopolním mechanismu obecně. Toto obecné schéma získá plný význam teprve v souvislosti s konkrétními fakty. Na nich se musí osvědčit.

Mluvíme-li dnes o „volné konkurenci“ a o „tvorbě monopolů“, obvykle máme před očima fakta ze současnosti. V první řadě pomysleme na „svobodný konkurenční zápas“ o „ekonomické“ šance, který vybojuvávají lidé, nebo celé skupiny lidí, v rámci určitých pravidel za pomoci hospodářské síly, v jehož průběhu jedni postupně zvětšují své dispoziční právo nad hospodářskými šancemi, za současného ničení, podrobování si nebo omezení hospodářské existence jiných.

Tyto hospodářské konkurenční boje naší doby však nejen vedou přímo před našima očima ke stálému zužování kruhu skutečně „monopolních“ konkurentů a k pomalému formování útvarů monopolního typu. Jejich předpokladem je – jak bylo už na několika místech uvedeno – již upevněná existence určitých, mnohem pokročilejších monopolních forem. Bez existence monopolního užívání fyzické moci a veškerých daňových příjmů, zpočátku s národně omezeným dosahem, by nebylo možné omezení tohoto zápasu o „hospodářské“ šance na prostředky „hospodářské“ moci a udržení základních pravidel hry po delší časové období i mimo hranice jednotlivých států. Jinými slovy, hospodářské zápasy a tvorba monopolů v novější době se nacházejí na určitém místě rozsáhlejší historické souvislosti. Teprve při pohledu na tuto širší souvislost získává plný smysl to, co bylo obecně řečeno o konkurenčním a monopolním mechanismu. Teprve když se zaměříme na proces tvorby těchto nyní už mnohem pevnějších „státních“ monopolních institucí, které zřejmě pouze ve fázi mohutnější expanze a diferenciaci propouštějí „hospodářskou sféru“ do volné individuální konkurence, a otvírají jí tak cestu k novým soukromým monopolům, teprve pak se pozorovateli ostřeji a v plnosti jednotlivých historických faktů otevře pohled na hru mechanismů, řád, strukturu, zákonitost takové tvorby monopolů.

Jak došlo k vytvoření těchto „státních“ monopolních organizací? Jak vypadaly konkurenční zápasy, které k nim vedly?

Musíme se spokojit s tím, že budeme tyto procesy dále sledovat v dějinách země, v níž se odehrávaly nejpřímočařeji, a která se v této souvislosti stala na dlouhá období modelovou mocností Evropy, v dějinách Francie. Nelze se při tom vyhýbat hlubšímu ponoru do řady detailů, jinak bychom z obecného schématu procesů nedokázali vytěžit dostatek

zkušeností, bez nichž by zůstalo prázdné – jako může množství zkušeností způsobit chaos ve vědomí člověka, který v něm nevidí řád a strukturu.

RANÉ KONKURENČNÍ ZÁPASY V RÁMCI KRÁLOVSTVÍ

1. Podle zákonitosti monopolního mechanismu bylo nanejvýš pravděpodobné, že uvnitř západofranského následnického území dříve nebo později získá nadvládu jeden ze soupeřících válečnických rodů, nakonec dosáhne monopolního postavení, a tímto způsobem nastane spojení řady menších feudálních teritoriálních panství do jednoho většího mocenského útvaru. Zpočátku bylo mnohem méně pravděpodobné, či dokonce téměř jisté, že právě tento určitý rod, Kapetovci, vyjde jako vítěz z dlouhé řady vylučovacích zápasů a stane se exekutorem monopolního mechanismu, i když jistě není těžké určit řadu faktorů, které tento rod na cestě vzhůru zvýhodňovaly vůči ostatním. Lze říci, že teprve v průběhu stoleté války padlo definitivní rozhodnutí o tom, zda se tvůrci monopolu nebo ústředními vládci budoucího státu stanou nástupci Kapetovců, nebo jiného rodu.

Je poměrně důležité vnímat rozdíl mezi dvěma otázkami, totiž mezi obecným problémem vytváření monopolu a státu a speciálnější otázkou, proč si získal a udržel hegemonii právě *tento* válečnický rod. Mluvili jsme a mluvíme více o první z obou otázek.

První impuls k této tvorbě monopolu po silné nivelizaci majetkových vztahů, která pokračuje do 10., a dokonce až do 11. století, byl již načrtnut výše. Je to utváření se monopolu v rámci jednoho teritoria. Uvnitř těchto malých okrsků se odehrávají první vylučovací boje, během nichž se rovnováha nejprve přesouvá ve prospěch několika a nakonec ve prospěch jednoho. *Jeden* rod – vždy se prosazuje rod, rodina, společenská jednotka, ne jednotlivec – si vybojuje tolik půdy, že znemožní ostatním, aby se mohli poměřovat s jeho válečnickou a hospodářskou silou. Dokud existuje možnost poměrování, je i lenní vztah víceméně formálním vztahem. S přesunem společenské síly nastává nová realita. Vznikají nové vztahy závislosti, přestože ani závislost mnoha válečnických rodů na jedné, která se fakticky stala nejmocnější na daném území, nemá při absenci propracované centrální správy kontinuální sílu či charakter, jaký získává později v rámci absolutistického režimu.